

POKLADJE — MULTIMEDIJALNA PROJEKCIJA ZAVODA ZA ISTRAŽIVANJE FOLKLORA

Ivan Lozica, Ivica Rajlović, Olga Supek-Zupan

Dokumentacija Zavoda za istraživanje folklora Instituta za filologiju i folkloristiku u Zagrebu sastoji se od zbirke rukopisa (1078 svezaka), fonoteke (1794 magnetofonske vrpce i kazete), videoteke (68 videokazeta), diskoteke (161 gramofonska ploča), fototeke (19.196 fotografija i dijazozitiva), filmoteke (44 filma) i specijaliziranih kartoteka. Ta dragocjena zbirka folklorne građe nastala je kao rezultat dugogodišnjeg nastojanja znanstvenih radnika i suradnika Zavoda koji smatraju da je istraživanje folklora nemoguće bez aktivnog bilježenja i dokumentiranja folklornih zbivanja svim dostupnim sredstvima. Riječ je o radnim dokumentima, nastalim u različito vrijeme za potrebe proučavanja, a ne javne prezentacije. Odabrali smo ovdje ipak nešto od zavodskih pokladnih materijala kako bismo barem posredno omogućili uvid u folklorna događanja koja bi inače bilo nemoguće istrgnuti iz njihova izvornog konteksta i kao predstavu ih donijeti na Hvar.

KARNEVAL I KAZALIŠTE

Da je karneval živ običaj i da ne moramo plakati za njim dokazuju upravo transformacije njegovih oblika. Izmjene u tradiciji dokaz su da ona živi, da nije izumrla. Karnevalsko je zbivanje protkano predstavlja-

njem, igrom, zabavom, plesom, pićem i jelom, društvenom kritikom, seksualnom pobunom, traženjem vlastitih korijena u tradicijskoj kulturi zavičaja, ali istodobno služi ponegdje kao turistička atrakcija i kao izvor prihoda u turističkim karnevalskim centrima. Promatrajući karneval kod nas, ali i drugdje, uočiti ćemo relativno lako dva tipa — jedan koji bismo uvjetno mogli nazvati gradskim, s originalnim rješenjima i individualiziranim maskiranim likovima, s naglašenim kritičkim elementima u tekstu osude ili u natpisima na kolima motorizirane povorke, i drugi tip karnevala u kojem prevladava kolektivno maskiranje i tradicijski likovi (zvončari, kurenti, didi, buše itd.) koji se u točno određeno doba godine i na određeni dan upućuju u ophod pješice stalnom rutom pod maskama, uglavnom bez riječi, ali uz buku, galamu i ples. Ta dva tipa karnevalskog zbivanja ne mogu se strogo odijeliti, ali i tamo gdje istodobno postoje nikad se potpuno ne stapaju. Mogli bismo dakle govoriti o dvjema komponentama karnevala, kritičkoj i obrednoj, koje od davnina prožimaju pokladnu kalendarsku katarzu.

Karneval nije kazalište, ali on je predstavljanje u kontekstu, sklop situacija u kojima gluma i drugi (inače kazališni) elementi žive izvan kazališne zgrade.

Svjesni da radni, dokumentacijski, nemontirani i neozvučeni materijali ne mogu ponijeti težinu jedne cjelovečernje predstave, odlučili smo se za simultanu trostruku projekciju dijapozitiva, filmova i videokaseta. Radi lakše orijentacije dajemo kratak opis građe koju možete vidjeti.

DIJAPOZITIVI

Prvu grupu sačinjavaju snimke *zvončara* iz okolice Rijeke. Materijal je snimljen 1977, 1978, 1979. i 1984. godine. Iako je riječ o ostacima starih stočarskih običaja, zvončari žive i danas, motivirani ne više kultom, nego željom za čuvanjem lokalne tradicije, zabavom, isticanjem u vlastitoj sredini. Zvončari iz Halubja na glavama nose (u novije vrijeme hipertrofirane) zoomorfne maske i po jedno zvono o pasu. Ostale grupe, koje su prije rata bile s talijanske strane granice gdje su maske bile zabranjene, nose na glavi »krabujosnice«, šešire sa cvijećem i o pojasu više zvona, obično tri. (Halubje, Zvoneća, Rukavac, Brgud, Mučići, Žejane, Mune, Bregi itd.) razlikuju se korakom, zvukom i opremom od ostalih. Svi na određene datume obilaze svoja sela i zaseoke, gdje ih nude vinom, kolačima, kavom, daju im jaja itd. Grupe u ostale karnevalske dane

obilaze i druga sela, uzajamno se posjećujući, a u novije vrijeme odlaze i u druge krajeve (Čakovec, Ptuj, Samobor, Sarajevo, Crikvenica itd.). Neke zvončarske grupe praćene su i stalnim maskiranim likovima (medo, vrag, prosjaci-vojnici, lažni ili pravi milicionari), a uz druge idu i različite, improvizirane i aktualne maškare. Zvončari u pauzama plešu sa ženama i djevojkama pred kućama koje obilaze (obično uz harmoniku, bubanj i druge instrumente). Ophodi traju po čitav dan, a navečer, po povratku, obično prirede plesnu zabavu. Druga grupa dijapozitiva prikazuje maskirana kola i karnevalske natpise na kolima u Opatiji i Matuljima, gdje se turistički interesi, društvena kritika i privatna karnevalska inicijativa ponekad vrlo uspješno prepleću.

Treća grupa prikazuje poklade u Gorici Svetojanskoj 1979. godine.

Fašničko veselje održava se ovdje samo na tradicionalni Pokladni utorak. Djeca navuku plastične maske ili stilizirane narodne nošnje pa hodaju od kuće do kuće plešući i pjevajući:

»Kad bu repa debela
i snašica vesela
Iju-ju, iju-ju!«

Za nagradu dobivaju »krafne« i bonbone.

Glavni događaj dana je pokladna povorka. Oko podne skupljaju se muškarci u dvorištu popularnog mještanina koji je istovremeno muzikaš, vinogradar, automehaničar, dobrovoljni vatrogasac i aktivist Mjesne zajednice. Pripremaju povorku koja se sastoji od traktora s prikolicom na čelu kolone i od jednog kamiona, ukrašenih trakama i opskrbljenih stolicama, bačvama vina i muzičkim instrumentima.

U povorci sudjeluju samo muškarci i djeca. Izuzetno se prvi put te godine pojavljuje jedna žena obučena kao »nevjesta«; u stvarnosti ona je »mladoženjina« sestra.

Vozila u povorci ne pretvaraju se u pozornicu za prikazivanje neke alegorične scene. Zabava se sastoji jednostavno u tome da ljudi piju, pjevaju i sviraju i da, prolazeći kroz selo, nazdravljaju svojim susjedima. Ovi im uzvraćaju nudeći ih vinom, poneki i kolačima. Sudionici povorke drže dulje zdravice pred kućama domaćina za koje se zna da su gostoljubivi. Čitav događaj dobiva smisao općeg ceremonijalnog posjećivanja i naglašavanja gostoljubivosti i solidarnosti kao vrline.

U suprotnosti ovakvom »fašnjaku«, gdje lokalni ljudi smišljaju i izvode pokladnu priredbu za sebe i za svoje susjede, 1979. godine se

odigrava jedan novi (i neponovljeni) pokladni događaj drugačijeg oblika i smisla: grupa ljudi iz sela rekonstruira »tradicijsku svetojansku svadbu« da bi je mogla snimiti ekipa TV Zagreb. »Svadba« se odvija istovremeno kad i već ustaljena svetojanska fašnička povorka, a dvije »protivničke« grupe izbjegavaju međusobni susret. Glavni organizator ove druge priredbe je seoski mesar koji, međutim, tu više ne živi. Preselio se u obližnji gradić i jako se ponosi svojom novom kućom i svojim vezama s ljudima iz danas najutjecajnijeg masovnog medija.

Kad je dogovoreno snimanje, Svetojanci su izvukli što god još imaju od starih nošnji, skupili su opet muzikaze koji nisu zajedno svirali već dvadeset godina, spekli kolače i prase na ražnju... Svadbena povorka je otišla po »mladu«, a onda u crkvu, gdje u crkvenom dvorištu pjevaju svetojansku himnu. Zatim se vraćaju pred kuću »mlade« gdje se odvija šaljivi dijalog između dva kuma oko »otkupa« za pristup u kuću. Prase prihvaćaju kao »otkupninu«, pa »svatovi« stupaju u kuću gdje počinje svirka i ples. Na kraju »debeli kum« drži dvije zdravice: prva, još uvijek glumljena i snimana je za »mladence«, a druga, pošto su se kamere ugasile, ide »dragim gostima s televizije koji su se odazvali pozivu da dođu snimiti naš lijepi stari običaj«. Tu je snimanje završeno, ljudi se razilaze, a svečana večera je samo za uski krug organizatora i TV ekipu.

»Fašnjak« u Gorici Svetojanskoj završava večernjom zabavom s plesom u vatrogasnom domu gdje dolaze sudionici obje pokladne priredbe, kao i oni koji su bili samo publika, te vanjski gosti. Pokladna »svadba« za televiziju je priredba koja je očito usmjerena prema van, prema golemoj publici televizijskog medija, a sami sudionici nisu se u njoj mogli niti opustiti niti zabaviti na uobičajeni fašnički način. Svojom »glumom« manifestirali su i svjesnu i nesvjesnu želju da izađu iz lokalne ruralne anonimnosti u maticu kulturnih događaja. To međutim čine tako da toj matici nude tradicijske modele na kojima počiva njihov lokalni kulturni identitet. Možda to u prvi čas zvuči kontradiktorno, ali nije.

Kako smo vidjeli, prvi oblik svetojanskih poklada ritualno naglašava solidarnost seoske zajednice upravo u času kada je ona uzdrmana (iseljavanjem, zapošljavanjem izvan sela, redukcijom osmogodišnje škole u selu na četverogodišnju itd.). »Televizijski oblik« poklada 1979. godine pak izražava želju da se selo čvršće u kulturnom smislu integrira u širu društvenu zajednicu tako da joj prezentira svoje kulturne tekovine

(dok se u svakodnevici najčešće dešava samo obrnuti smjer kulturnih utjecaja). Uzevši oba rituala zajedno, možemo nazrijeti kulturni ideal na koji oni (nesvjesno) ukazuju: živjeti u selu kao integralnom dijelu šire kulturno-društvene zajednice, a ipak zadržati karakterističnu bliskost u ljudskim odnosima i komunikaciji.

Cetvrta grupa dijapozitiva prikazuje pokladne običaje u Loboru (Hrvatsko zagorje)

1. Pokladna svadba

Početak stoljeća zabilježeno je da su se u Loboru za poklade grupe mladića opravljale kao svatovi. Maskirali su se isključivo muškarci, pa je i ulogu mladenke igrao izabrani mladić. »Svatovi« su formirali povorku i obilazili selom i zaseocima; obavezno su išli u posjet župnom dvoru, te u gostionicu. »Svatovima« su se pridruživale i druge maske: »ciganice, soldati, rajzingeri (putnici), bogci, šepavci, čuklavci«. U godinama poslije drugog svjetskog rata obnovljeni su pokladni običaji u Loboru; sada u organizaciji KUD-a »Lobor«, ali uz sudjelovanje većine mještana. Osnovni sadržaj običaja ostao je isti, ali je broj sudionika veći, zbivanje bogatije, organizacija formalnija. Dio običaja postavljen je i na pozornicu, jer su i gledaoci brojniji (vjenčanje mladog para). »Svatovi« se skupljaju na dogovoreno mjesto, a obavezno ih prati lime-na glazba. Zatim odlaze po mladenku i kreću na vjenčanje. Usput se zaustavljaju u gostionicama, pred kućama istaknutijih sumještana i pred župnim dvorom. Svuda ih časte pićem, a »svatovi« im zauzvrat nazdravljaju i zahvaljuju. U ime »svatova« uvijek govori izabrani predvodnik-»dever«. Nakon vjenčanja na loborskom trgu, kojom prilikom se najviše zbivaju šale na račun mladenaca, nastavlja se zabava u Vatrogašnom ili Lovačkom domu. Kao novije Loborčani su uveli običaj spaljivanja pokladne lutke, koju optužuju za sve nedaće u prethodnoj godini i spaljuju nakon vjenčanja pokladnih mladenaca na loborskom trgu.

Zanimljivo je da se posljednjih godina KUD »Lobor« povezao s Domom za odrasle osobe koji je smješten u starom loborskom dvorcu pa pokladni svatovi obavezno posjećuju Dom. Više puta je Dom predstavljao kuću mladenke i tamo se odvijao značajan dio svadbenog zbivanja (dolazak po mladenku, pregovori s domaćinima, zdravice).

2. Pokladna povorka (projekcija dijapozitiva).

Svega nekoliko puta Loborčani su organizirali povorku vozila opremljenih tako da prikazuju aktualne prizore iz njihova života, ali sagle-

dane okom kritičara i humorista. Tako su se narugali propasti lokalnog poduzeća, slabom poslovanju nekih ustanova i našalili s nekim istaknutijim pojedincima. Među prikazanim scenama i likovima našlo se i onih veće starine (maska konja s goničem, cigani, svatovi). Kritički intonirani komentari aktualnih zbivanja lokalne i šire važnosti, nisu naišli na razumijevanje, pa su Lobarčani odustali od ovog dijela pokladnih zbivanja.

FILMOVI

»Lastovski poklad 1981« pokazuje recentno stanje pokladnih običaja na Lastovu, gdje je karneval prilika za veliko godišnje okupljanje svih (privremeno ili stalno) iseljenih Lastovaca. Usporedbe radi, donosimo ovdje opis lastovskog poklada, pisan rukom L. Zore, koji se čuva u Bogišićevoj biblioteci u Cavtatu, a odnosi se na lastovska pokladna zbivanja sredinom devetnaestog stoljeća:

Poklad Lastovski

B. I.

Jutrom ponedjeljka, tj. u srednje poklade sakupi se društvo u jednu kuću da napravi poklada. Od slame mu je čitavo tjelo izim noguh, do koljenah mu privale čizme napunjene pjeskom ili pržinom tako da svaka noga po devet funtih važi, a ostalo je lagahno kao enoti slama. Na engležsku, kako oni zovu, odjenu ga, crvenom odorom do boka a belimi gaćami, na glavu mu nataknu visoki klobuk sav odjeven tracimi razne boje. Jutrom utornika odu na brdo odakle se izgleda mjesto, pa za kakov dub vežu debelu uzu, a drugi kraj uze nose po sried mjestā, i vežu ga za tuj stojeći stabar, tako da, za jasnije se izrazit, trikut načine, jer ova uza znači ipothenuzu, a brdo i komad mjestā dva katheta. Kad je po poldnevu, društvo poklada u odori točno istoj kao i poklad, brojem ne svake godine po sve istim jer kad god i do trideset a kadgod i do četrdeset bude, svaki sa mačem u ruci sastanu se zajedno i prijame odkud oslića, pak poklada natovare i odu u pohode odličnim obiteljima, gdje plesove narodne uz pratnju ljere vode i halakajuć vino piju. Tovar se pokladom na samaru pred društvom ide, a jedan od društva prid pokladom trka čeljadinu štrapljuć iz strcaljke (serviziala). Kad su vikali i mahnitali sa pokladom po selu, trojica od društva vode ga na ono brdo, a ostala četa ostane dolje kod stabra, o kojoj je konop vezan,

sprema s vikom i bukom na dočekanje poklada. Kad su ona trojica na brdu, kroz trstiku koja je jur pripravljena među nogami pokladu i dobro položena, provuču konop i stave poklada da jaše na uzi, pa ga gromkim vikanjem niz uzu puste. Tuj se vidi razlog čizmam punim pržine i trstike, jer da nije toga, nagnuo bi se i strovalio k tlehu. U malo časah nađe se na drugome kraju gdje s dugotrajnim grohotom dočekuju ga da se ne smrvi, te po tri krata opetuju istu stvar. Levu mu ruku pruže da rog omiče a desnu podboče pod pazuhu, dali ipak s takom hitrinom puze se niz konop da jednom petlu, koga su mu pod pazuhu stavili, skočile su oči od brzine. Kad su trećom dovršili igru opet na tovara stave poklada pa halakajuć po mjestu izvode kolo na ravnini uz ljeru. Tuj prispje jedan da čita oporuku pokladovu (testamenat). Taj testamenat svake godine složi se u stihove na seosku, i ulože se tuj prigodne komu satire. Kad dočita taj glumac testamenat, počne mlatiti poklada, a društvo izčekivajuć njegovu zapovjed raznese ga na mačeve, pa potla užeže. To se večerom zgodi, tad se razide svak k svojoj kući.

Drugi film je zvučni film o pokladnim običajima u Loboru (vidi opis uz četvrtu grupu dijapozitiva).

VIDEO

Dvije videokasete Stjepana Sremca o mesopusnim običajima u Pagu snimljene su u nedjelju 21. i u utorak 23. 2. 1982. Na prvoj kaseti snimljeno je kretanje karnevalske povorke, *paško kolo* i dva *tanca*, a na drugoj dio izvedbe paške *Robinje*, pogrebna povorka Markova (pokladna lutka), čitanje oporuke, spaljivanje i bacanje u more, te završno kolo kojim se na Pjaci završavaju mesopusni dani u Pagu.